

כ"ד בשבט תש"ף, 19.2.2020

גיליון מס' 698

פרשת משפטים

עבד ואמה

מאת רחל קרן, עין הנצי"ב

במבוא לעיונים בספר שמות, דנה נחמה ליבוביץ' במשמעות חובת זכירת שעבוד מצרים מתוך הפסוקים הרבים המצויים על כך ומציינת שזכרון חווית השעבוד אמור לעצב את יחסינו אל הזולת, ליצור אצלנו מודעות ואמפתיה לסבלו, להבין מה היא עבדות, ומה רבה השפלתו של העבד.

מטרת יציאת מצרים: "בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (ג,יב), וסיכום מצוות העבדים בויקרא: "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (כה,נה), מבהירים שעצם מצב עבדות של עברי או עבריה אינו רצוי כלל!

פרשת משפטים פותחת במצוות הדנות בשעבוד עבד עברי לישראל כמותו. מדובר באדם שמכרוהו בי"ד בגנבתו, או המוכר עצמו בשל מצבו הכלכלי הירוד, וישנה גם אפשרות נוספת - אב המוכר את בתו לעבדות, להיות לאמה עבריה, כדי לקבל תשלום עבורה. מכירת עצמו ומכירת בתו סותרות בעליל את המגמה לעיל, ומכירה מרצון להיות עבד לאדם מנוגדת להיותנו עבדי ה'. על עבד נרצע אומרת התוספתא (ב"ק): "וכי מה נשתנה אוזן לרצוע ויותר מכל איברים כולן? לפי ששמעה מהר סיני "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים" (ויקרא כה,נה), פרקה ממנה עול שמים והמליכה עליה עול בשר ודם, לפיכך אמר הכתוב: תבוא אוזן ותירצע שלא שמרה את מה ששמעה". יש כאן ביקורת חריפה על השתעבדות מרצון!

האם יש בדברי התוספתא עדות שהעבדות היתה תופעה קיימת במציאות של אותו הזמן? אבי מורי, אפרים א. אורבך ז"ל דן בשאלה זאת בהרחבה במאמרו: "הלכות עבדים כמקור להיסטוריה החברתית בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד" ומציין כי הלכות העבדים המרובות מתקופת בית שני וימי התנאים והאמוראים, מעידות שהעיסוק המרובה אינו דיון תיאורטי ("דרוש וקבל שכר"), אלא משקף מציאות. כך גם מעידות הלכות אחרות המשיחות לפי תומן על הימצאותם של עבדים ושפחות עבריים בבתי ישראל, ועל המוכרים עצמם מרצונם. נראה שבין הביקורת על עצם העבדות לבשר ודם, לבין המציאות שבה שועבדו בני אדם כעבדים, נפער פער גדול, ואל הפער הזה מתייחסות מצוות העבדים, אשר מגבילות את השעבוד המותר בעבד.

העניין בולט במיוחד בנושא אמה עבריה. זהו המצב המקומם ביותר בנושא העבדות, מעצם היותה נמכרת שלא באשמתה ושלא על פי החלטתה. הילדה היא רכוש בידי אביה והיא נמכרת כדי לקדם את מצבו הכלכלי "וְכִי יִמָּכַר אִישׁ אֶת בְּתוּלוֹ... (כא,ז). כבר מפסוקי התורה אנו למדים כיצד בקשה התורה לצמצם את התופעה ולעדנה. התורה מטילה על האדון חובות ביחס לאמתו: "שְׂאֵרָה כְּסוּתָהּ וְעֵנָתָה לֹא יִגְרַע" (כא,י). ופירוש החיוב: שארה – מזונה. כסותה – כמשמעו. עונתה – זו דרך ארץ, או סיפוק צרכיה (ראה: הושע ב כג-כד). "וְאִם שָׁלַשׁ אֲלָהּ לֹא יַעֲשֶׂה לָּהּ"

(כא,יא), אינו מכוון לשארה כסותה ועונתה, שהרי אלו חובות המוטלות עליו ללא ברירה! אלא, כפי שמסביר המדרש במכילתא: "שלש אלה: יעד לך, או לבנך, או פדה!" ומכאן משמעות הפסוק: אם לא נוצרה סיטואציה שבה תיפדה מן העבדות באמצעות נישואין לו או לבנו, אזי משתחררת האמה לחופשי ללא תשלום כספי פדיון, כלומר, התורה דואגת לעתידה ולמעמדה של זו שנמכרה בילדותה להיות אמה. בספר דברים (טו יב-יח) נזכרים דינים נוספים הנוגעים לאמה העבריה: אפשרות יציאתה לאחר שש שנות עבדות "כצאת העבדים", וחובת "הענק תעניק".

אולם, למרות חובות האדון לאמתו העבריה, מכירת בנות לעבדות היתה תופעה שכיחה. כפי שניתן ללמוד מהתוספתא: "אין אדם רשאי למכור את בתו ולהניחם בפונדתו וליקח בהם בהמה וליקח בהם כלים וליקח בהם עבדים (!) ולגדל בהן בהמה דקה ואפילו לעשות בהם סחורה, אלא אם כן העני. ואם מכר הרי זה מכור...". מכאן שנהגו אנשים למכור בנותיהם אף כדי להתעשר (עד כדי קניית עבדים בכסף המתקבל ממכירת בתו!!) ולא רק מדלית ברירה. בנותיהם היו רכושם. וגם אם לא צייתו להוראה זו – מכירת הבת תקפה!

ממדרש ההלכה (מכילתא) אנו לומדים כיצד בקשו חז"ל לצמצם את התופעה: "האיש מוכר את בתו ואין האשה מוכרת את בתה" (על מנת לא לאפשר לאלמנה 'להיפטר' מבנותיה אשר היוו נטל כלכלי); זכות המכירה הוגבלה עד שלא הביאה סימני נערות; נערה יוצאת לחפשי במגוון תנאים: בהתבגרותה, לאחר שש וביובל, ועם מיתת האדון. מטרת דיני התורה והרחבתם במדרשי ההלכה בהתייחסותם לתופעה השלילית של עבדות המתקיימת במציאות הכלכלית של ימיהם, היא לצמצם את נזקה על ידי הגבלת זכויות האדם האחד על חירותו וחיוו של זולתו, והגדרת חובותיו כלפי המשועבד לו.

כיום, אף על פי שהמציאות בה אנו חיים שונה לכאורה, ואין אנו נתפסים כמחזיקי עבדים, ראוי לנו ללמוד הרבה מגישתה של התורה ושל ההלכה למציאות כלכלית המהווה אתגר מוסרי קשה! עלינו ליישם גישה זו בעמידתנו על היחס הראוי כלפי העובדים הזרים הרבים במדינתנו, כלפי המטפלים בזקננו, הבונים את ארצנו, ה"שקופים" הרבים הנמצאים במקומותינו. עלינו לפעול לשמירה על זכויותיהם וכבודם. ארגון "בית הלל" פרסם לאחרונה תקציר הלכתי אשר נגע בשאלות אלו. ואין אדם שהוא "בן חורין ליבטל" מחובה אנושית ומוסרית זאת.

הר' רחל קרן. נשואה. אם לשלושה וסבתא לחמישה. חברת קיבוץ עין הנצי"ב. ראש בית המדרש במדרשת עין הנצי"ב. סיימה לימודי סמיכה לרבנות. מלמדת תורה, מחשבה והלכה.

דף פרשת שבוע של הקיבוץ הדתי מופיע באתר הקיבוץ הדתי: www.kdati.org.il
כדי לקבל את הדף כל שבוע בדואר אלקטרוני, יש לשלוח הודעה אל: webmaster@kdati.org.il
ולרשום [subscribe](#) בשורת הנושא. כדי להפסיק, יש לכתוב [unsubscribe](#) בשורת הנושא.
תגובות למאמרים וכן הצעות לכתוב מאמרים, יש לשלוח אל: amudim@kdati.org.il